

Inhoud

- 1
Een fataal besluit 9
- 2
Een grenzeloze liefde 27
- 3
De omwenteling 49
- 4
De nieuwe orde 67
- 5
Een lieflijke vesting 83
- 6
Een oud sprookjesboek 97
- 7
Zeldzame mooie dagen 109
- 8
Het schone en goede 127
- 9
Een waas van verval 141
- 10
Het Twaalfverdiepingenhuis 151
- 11
Een verre uithoek 167

FAMILIE REDLICH

Adolf Redlich

1839-1896

x

Rosa Fanto

1846-1908

broer Albert Fanto

1848-1918

x

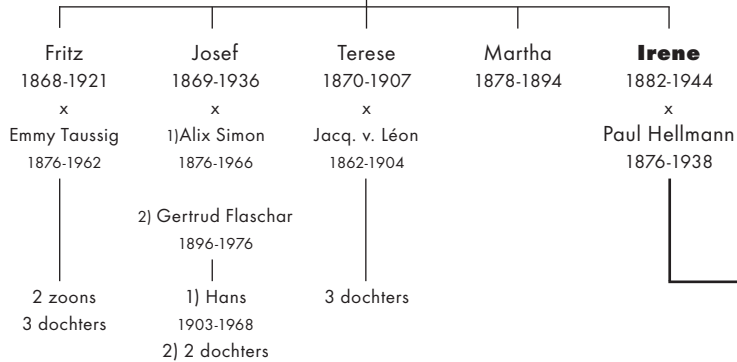
Katharina Geyduschek

|

Margarete (Gretel)

nicht van Irene

1885-?

FAMILIE HELLMANN

Bernhard Hellmann

1838-1901

x

Karolina Singer (Lina)

1850-1937

Richard
1871-1879

Lily
1874-1952

Paul
1876-1938

Margarete
1880-1972

Otto
1885-1939

x
Fritz Wärndorfer

x
Irene Redlich
1882-1944

x
l.v. Rémy
3 dochters

|
1 zoon

|
1 dochter
2 zoons

Bernhard

1903-1943

x

Clarissa Hauchmann

1909-1974

Paul

1935

Ernst

1905-1980

x

Annemarie Küpper

1909-2007

Christiane
1930

Thomas
1943

Ilse

1908-1998

x

Arnold Noach

1911-1976

|
Margaret
1949-2006

Een fataal besluit

Al een paar minuten nadat ik als zevenjarige de deur van het grote, mij onbekende witte huis was binnengegaan, voelde ik me vreemd genoeg veilig. Alles daarvoor leek een boze droom, hier achter de zware voordeur kon me niets gebeuren. De bewoners had ik nog nooit gezien, maar het leek wel alsof we elkaar allang kenden.

Weken, misschien wel maanden daarvoor was er aan het gewone leven een eind gekomen. Bij terugkeer van een korte logeerpartij merkte ik het meteen: in ons huis in de rustige buitenwijk was alles als bij toverslag veranderd. Net als bij verjaardagen zat de kamer vol familieleden en bekenden, maar niemand zei wat en de sfeer was bedrukt; buiten scheen de zon, maar de gordijnen waren half dichtgetrokken. Pels, onze roodharige chowchow, was nergens te bekennen. Ondertussen liepen mijn ouders, Clarissa en Bernhard, zenuwachtig heen en weer door de gang en de keuken.

Na een tijdje trok mijn vader me mee de tuin in. ‘We moeten weg, er zit niks anders op,’ zei hij. ‘Het wordt hier te gevaarlijk. We gaan alle drie naar een ander adres, maar over een tijdje kom ik je halen, dat beloof ik je.’

Van de omzwervingen daarna staan me vooral een paar dagen in een donkere stadsstraat bij. Voor het eerst sinds ons vertrek voelde ik me verloren: niemand weet waar ik ben, dacht ik, misschien zijn ze me vergeten en moet ik hier altijd blijven. Het leek het beste ervandoor te gaan – een noodsprong waardoor ik kans zag mijn oudtante te bereiken en uiteindelijk mijn vader, die me meenam naar het witte huis aan

Ilse, grootmoeder Irene en grootvader Paul in Altaussee,
jaartal onbekend

de Lindelaan. Hoewel alles me daar vreemd was, had ik het idee dat ik na een lange omweg thuiskwam.

Misschien lag dat aan mijn vaders afscheidswaarden op het tuinpad. ‘Van nu af aan is dit je familie, hier zal je het naar je zin hebben,’ had hij gezegd voor hij het hek door liep en rechtsaf op straat verdween. Diezelfde middag, het zal in de winter van 1942-’43 zijn geweest, begon mijn nieuwe leven met Mevrouw: een weduwe met vijf kinderen, van wie de jongste tien jaar ouder was dan ik. Van meet af aan deed zij alsof ik altijd al bij hen was geweest. Toen ik een van de eerste dagen achter haar aan de trap op liep, hield ze me staande. ‘Noem me voortaan maar Oma,’ zei ze, ‘dat klinkt veel gezelliger.’ Het kan zijn dat ik bevestigend knikte, maar ze vroeg iets wat onmogelijk was. Tenslotte had ik twee echte oma’s, de Groningse Dora en Bernhards Weense moeder Irene, die twee jaar bij ons in huis had gewoond.

Wonderlijk was dat Mevrouw en Irene grote gelijkenissen vertoonden: ze waren beiden klein van stuk en tener, hadden een bewerkelijk grijs kapsel en hechtten veel waarde aan goede manieren. Bovendien maakten ze allebei een droevige indruk, Irene misschien nog wel het meest. Die overeenkomsten moeten verwarrend zijn geweest, denk ik achteraf; het werd er alleen maar moeilijker door aan het verzoek van Mevrouw te voldoen. Ze is er naderhand nog weleens op teruggekomen, maar ook toen zonder resultaat: iets wat me, omdat het haar verdriet deed, pas later in het leven treurig stemde.

Bijna vijf jaar ben ik bij haar gebleven. Pas na haar dood in 1947, toen al enige tijd duidelijk was dat Bernhard was weggevoerd en niet meer terug zou komen, werd ik herenigd met Clarissa. In de tussenliggende jaren moeten de herinneringen aan Irene steeds verder zijn vervaagd, tot ze bijna helemaal waren weggewist en vervangen door die aan Mevrouw. Maar daarvan ben ik me pas de laatste jaren bewust. Lang dacht ik dat Irene uit mijn geheugen was verdwenen omdat ze zich in mijn kinderjaren onttrok aan het dagelijks leven. Ze was er niet bij als ik in de tuin met de blonde buurmeisjes speelde en bleef thuis als we boodschappen deden of op zondag naar de olifanten en de krokodillen gingen in de diergaarde. Het grootste deel van de dag bracht mijn grootmoeder door in haar kamer, waar ik om een of andere reden zelden binnen durfde te gaan. Voor zover ik weet, zat ze daar steevast te lezen

en te schrijven, bezigheden waaraan ze altijd al haar meeste tijd had besteed.

Tot mijn ergernis weet ik niet eens meer goed hoe ze eruitzag. Ik heb wel een beeld van haar, maar dat is ongetwijfeld gevormd door een paar foto's uit die tijd: een oudere vrouw in een donkere jurk, die zwaarmoedig voor zich uitkijkt. Wel meen ik te weten dat zij zich had omringd met wat meubilair en snuisterijen die nog over waren van het elegante leven dat ze tot eind 1938 in Wenen leidde. Verder geloof ik dat ze een weinig toegankelijke indruk maakte; anders dan mijn andere grootmoeder, die niet ver van ons in een veel groter huis woonde, lachte zij volgens mij zelden.

Toen Irene in het vroege voorjaar van 1939 bij ons introk, woonden mijn ouders en ik sinds kort aan de noordkant van Rotterdam. Onze pas aangelegde straat heette de Merellaan, een naam die precies paste bij de brave buurt waarin ze lag: zo goed als nieuwe rijtjeshuizen met bescheiden voor- en achtertuinen, spelende kinderen op de stoep, de melkboer met zijn kar die de dagelijkse ronde maakt. En onze hond slapend in het gras. Niets bijzonders, met andere woorden, maar voor mij het decor van het opperste geluk – iets waaraan ik na ons haastige vertrek, een paar jaar later, vaak vol verlangen terugdacht.

Nu ik eindelijk meer weet over Irene, zie ik de buurt met andere ogen. Terwijl ik er mijn mooiste tijd doormaakte, beleefde zij onder hetzelfde dak jaren van wanhoop en verdriet. 'Het is hier zo stil dat alle treurige gedachten vrij spel krijgen,' staat in een brief die ze in die periode aan een nicht schreef. 'De schaduwen van het verleden trekken aan me voorbij.'

Meer dan vroeger ben ik er nu van doordrongen dat mijn grootmoeder, die bij haar komst naar Nederland zesenvijftig jaar was, op een dieptepunt van haar bestaan was beland. Nauwelijks drie maanden na de dood van haar man Paul, die ze als geen ander in haar leven had liefgehad, was ze begin 1939 vanwege haar joodse afkomst voor de nazi's op de vlucht geslagen. Uitgeput en berooid arriveerde ze uit Oostenrijk bij haar dochter Ilse in Londen. Enkele weken later al nam zij daar het fatale besluit haar toevlucht te zoeken bij mijn vader, haar oudste zoon Bernhard.

Tien jaar daarvoor had hij zich gevestigd in Rotterdam, waar hij zich

zou bekwamen in het métier van zijn vader, de textielbranche. Al snel ontmoette hij daar Clarissa, met wie hij eind 1932 trouwde. Ruim twee jaar later werd ik geboren, hun enig kind. Kort voor Irenes komst waren we van een portiekwoning in een grijze stadsbuurt verhuisd naar het pas opgeleverde huis in Hillegersberg, een nog landelijk gelegen dorp dat in het begin van de oorlog werd ingelijfd door de nabijgelegen stad. De nieuwe omgeving was voor mijn ouders een aanzienlijke verbetering, maar Irene moet zich er ontworteld hebben gevoeld. Tot kort tevoren woonde zij aan een klein park bij de Ringstraße, een van de mooiste plekken van Wenen. Al snel na hun huwelijk, begin vorige eeuw, betrokken Paul en zij daar een appartement in een van de imposante woongebouwen die met hun pronkzucht de macht van de Donaumonarchie accentueerden; vlakbij lagen het Burgtheater en, een eindje verder, de Opera en de andere theaters, de vaste pleisterplaatsen in hun leven. Pas toen ik tegen de vijftig liep, kwam ik dankzij familiepapieren te weten dat alleen al de woonverdieping van hun huis elf kamers telde, waaronder een bibliotheek met open haard, een muziekkamer en een *Damenzimmer*. Het geheel was ingericht op een wijze die passend was voor de eigenaar van een bloeiende textiel fabriek.

Later, in de crisistijd, werd het appartement tot de helft verkleind, maar ook na deze ingreep hielden Paul en Irene de beschikking over zes forse kamers. Dat bleef zo tot december 1938, de maand dat Paul overleed. Niet meer dan enkele weken daarna was Irene ook alles wat haar verder restte kwijtgeraakt: ze vertrok uit Wenen als weduwe zonder middelen van bestaan en vond onderdak in een rijtjeshuis aan de Rotterdamse stadsrand. Hoewel dat huis een bescheiden omvang had, was er daar meer ruimte voor mijn grootmoeder dan in de krappe Londense flat van Ilse. Bovendien ging zij ervan uit dat ze met deze keuze in de geest handelde van haar man. Niet voor niets had hij op het laatst, toen steeds duidelijker werd dat alles was verloren, meer dan eens gezegd dat hij nog maar één ding wenste: het einde van zijn leven doorbrengen bij de zoon van wie hij zoveel hield.

Maar op haar nieuwe adres drukte zijn afwezigheid haar zwaar. ‘Sinds Paul me heeft verlaten, leid ik geen werkelijk leven meer,’ staat in een van haar brieven. ‘Het is alsof ik allang ben gestorven. Alleen het idee dat hij niet meer hoeft te strijden, biedt soms een kleine troost.’

Bijna een jaar later is er in haar situatie niets verbeterd. Op 9 maart 1940, twee maanden voor de Duitse inval, voelt ze zich in de stille woonwijk nog steeds ontheemd. ‘Soms zie ik mezelf als een zwerver op een onbekende, kale landweg. Het is me hier nog zo vreemd als op de dag dat ik aankwam, behalve een paar emigranten ken ik niemand. Maar hoe kun je met een dak boven je hoofd klagen over je eigen lot nu er een onnoemelijke verschrikking over de wereld gaat?’

Dat Irene ook in de donkerste jaren van haar leven, zelfs tot in 1943, correspondeerde met vrienden en familieleden, weet ik pas sinds enkele jaren. Tussen eind 1938 en begin 1943 schreef zij haar dochter negenenvijftig brieven, die begin deze eeuw in Londen opdoken en bij mij belandden. Door een speling van het lot kreeg ik in diezelfde tijd nog een tweede stapel brieven van haar in handen. Deze waren gericht aan Irenes nicht en vertrouweling Gretel, die in de jaren dertig was uitgeweken naar Cleveland in de Amerikaanse staat Ohio. Gretels dochter had ze nooit willen lezen, maar besloot kort voor haar dood het hele pak naar mij te sturen.

Pas tien jaar daarna kon ik me ertoe zetten het handschrift te ontcijferen en me in de inhoud te verdiepen. Zo komt het dat ik getuige werd van Irenes laatste jaren in Wenen en de noodlottige periode die daarop volgde. Het is alsof mijn vergeten grootmoeder in de slotfase van mijn leven contact met me zoekt.

Driekwart eeuw later doet het me verdriet te lezen dat ze al gauw na haar aankomst in Nederland nog meer heimwee heeft dan ze in Londen had. Voor haar vormde de taal een lastig te nemen hindernis. Daarbij komt dat de mensen er naar haar idee niet zo aardig waren als in Engeland. Gelukkig was ze de weken daarna iets positiever van toon, al is het maar voor een enkele alinea. Ze roemt in haar brieven de voorjaarsbloemen die in onze tuin een heerlijke geur verspreiden en laat Ilse merken dat zij en mijn vader nog niet alle hoop hebben verloren. Bernhard deed in die fase nog moeite, weet ik nu, een permit te krijgen voor Engeland, iets wat blijkbaar langer duurde dan ze hadden gedacht. Zonder commentaar, als iets wat bijna vanzelfsprekend is, meldt ze dat de nodige vertraging is ontstaan doordat ‘men’ niet op de hoogte was van zijn joodse afkomst.

Ook mijn grootmoeder dacht kennelijk nog hem te kunnen volgen; ‘ondanks alle pessimisme’, zoals Irene het uitdrukt, gaat ze ervan uit ooit weer ‘in een eigen bed’ te kunnen slapen. Met het oog daarop vraagt ze haar dochter of zij denkt dat het alsnog mogelijk is bij haar in de buurt in Londen een kleine kamer te vinden. ‘Dan kunnen we elkaar vaak zien en kan ik voor jou alles wassen en repareren,’ stelt ze zich voor. ‘God, wat zou ik graag voor je koken, schoonmaken en opruimen.’

Van dat laatste keek ik vreemd op: Ilse vertelde me vroeger meer dan eens dat haar moeder zoveel personeel had dat zij niet gewend was ook maar iets in huis te doen (thee zetten kon ze blijkbaar niet), maar inmiddels waren de bakens kennelijk verzet. Irene oppert zelfs de mogelijkheid ‘een oude dame te helpen in de huishouding’ in ruil voor goedkoop onderdak. ‘Ik zou gelukkig zijn met een klein hoekje zolang ik maar je lieve gezicht kon zien.’

Het duurde niet lang voor ze inzag dat het illusies waren die zij tegen beter weten in koesterde. ‘Mijn leven is volkomen doelloos en zinloos,’ schrijft ze kort voor de Duitse inval aan Gretel; als haar kinderen er niet waren geweest, zou zij zichzelf al van het leven hebben beroofd. ‘Ik sta nu voor het grote niets. Vertel dat maar aan niemand, want dat heeft geen enkele zin. Mijn enige hoop is dat de lieve God me niet volledig zal verlaten.’

Tot mijn intense verbazing, want er staat me niets meer van bij, las ik enkele malen dat het contact met mij haar nog enig houvast biedt. Het ‘kleintje’ is in haar ogen *bezaubernd* en heeft ‘het hart van zijn grootvader, op wie hij ook lijkt’. Dat gaf haar steun, maar genoeg was het niet. Wat haar ten slotte restte was iets wat haar dag en nacht pijn bezorgde: de herinnering aan ‘het paradijs dat verloren is gegaan’.

Hof van Eden

Dat zijn grote woorden, maar ze kwamen ruim vijf jaar later ook bij mij op. Na de oorlog kwam ik als jongen van tien of elf in bezit van een losbladig album dat mijn vader had samengesteld. Inmiddels weet ik niet meer of mijn moeder het sinds ons vertrek had bewaard of dat iemand anders dat had gedaan; waar het om gaat is dat het me in 1945 of 1946 een ongekende sensatie bezorgde. Keer op keer bladerend in dat